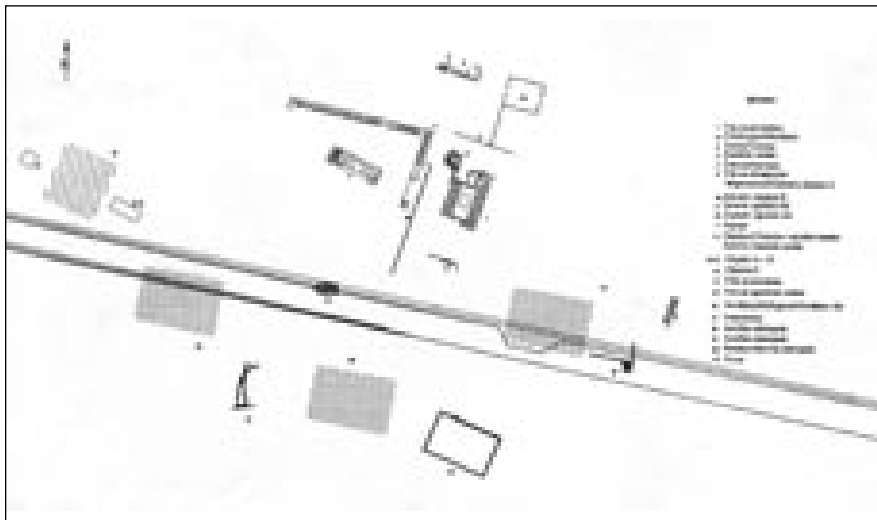

МОЗАИЦИ МЕДИЈАНЕ – НЕКА РАЗМАТРАЊА

Античко насеље Медијана, удаљено од Naissus-а три римске миље у правцу југоистока, смештено је у плодној долини омеђеној током Нишаве на северу и Влашким брдом на југу. Простире се на површини од око 40 хектара (сл. 1). Археолошка истраживања се са мањим или већим прекидима спроводе од 30-их година XX века до данашњих дана. Овим радовима делимично је истражено 20-ак објеката, а приближно још толико је само констатовано пробним сондама. Током ових истраживања откривено је седам грађевина, украшених мозаичким подовима.

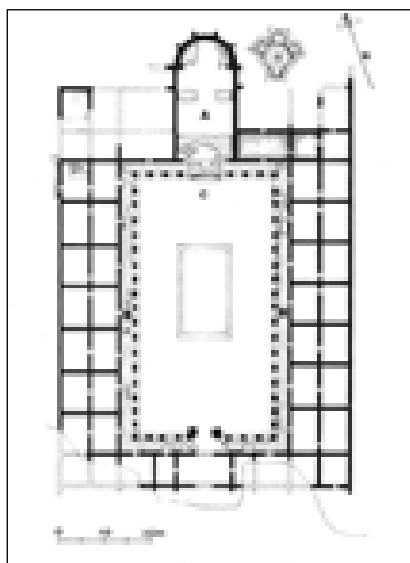
Циљ нашег рада је покушај одређивања мозаика медијанских објеката у њиховом хронолошком и социјалном контексту, док ће по страни остати разматрање њихове иконографске и радионичке припадности. Дозволите ми да се укратко осврнем на до сада истражене мозаике на Медијани.

Вила са перистилом и малим триклинијумом (сл. 2) – Вила је подигнута у централном делу античког насеља, заузима површину од

Сл. 1. Медијана, ситуациони план

Fig. 1 - Mediana, the site plan

Сл. 2. Вила са перистилом (према: П. Петровић, *Медијана. Резиденција римских царева*, 1994, 30, сл. 9)

Fig. 2 - The peristyle villa (after: P. Petrović, *Medijana. Rezidencija rimskih careva*, 1994, 30, fig. 9)

око 6800 м², од чега је под мозаицима готово седмина површине, односно око 945м². Истраживањима 30-их година XX века откривен је мали *triclinium*,¹ који се састоји од средишњег простора хексагоналног облика са фонтаном, три бочна простора (два правоугаона и један у облику конхе) и поплочаним улазом. Мозаички под је покривао површину од око 55м² (сл. 3). Због потребе заштите мозаика, над триклинијумом је 1936. године подигнута зграда Музеја Медијана. Триклинијум са фонтаном својом оријентацијом одступа од осталог дела виле и највероватније је припадао некој старијој грађевини.

Перистилна вила, вероватно подигнута у доба Константина I, у својој другој грађевинској фази добила је богату унутрашњу декорацију, која је укључивала и постављање мозаичких подова. Мозаици су красили перистил и репрезентативну велику просторију са апсидом у северозападном делу грађевине. Перистилни мозаици (сл. 4)

су организовани у тепихе са различитим геометријским мотивима, међу којима доминирају октогони, ромбови и квадрати, у које су уметнути вегетабилни мотиви или мотив „пропелера“.

На улазу у просторију са апсидом налази се емблема са фигуралном сценом, митолошког карактера, са представом полулежећег речног божанства (*fluvius*), барске птице и ногу главног носиоца митолошке радње, која је на жалост, у свом главном делу, оштећена (сл. 5).²

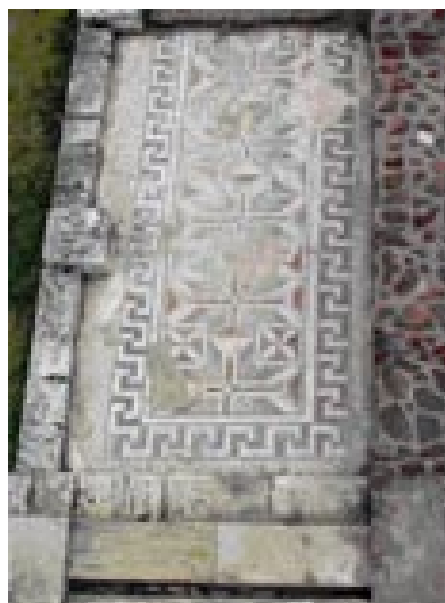
¹ А. Оршић Славетић, *Археолошка истраживања у Нишу и околини*, Старинар VIII–IX (1933–34), 305–310. Објекат је у ранијој литератури и документацији означаван као нимфеум, међутим, новијим истраживањима М. Васић је атрибуирао овај објекат као мали триклинијум.

² Аутори су различито идентификовали *fluvius*-а са Медијане. Могућност да је на мозаику представљена персонификација реке Hebrus предлаже А. Јовановић (А. Јовановић, *Ко је власник истражене виле на Медијани*, Гласник Српског археолошког друштва 9, 1993, 46–54). М. Васић са резервом помишља да је представљена Нишава (М. Васић, *Mediana – domaine impérial ou bien privé?*, in: *Römische Städte und Festungen an der Donau, Akten der regionalen Konferenz, organisiert von A. von Humboldt-Stiftung, Beograd 16-19 Oktober 2003*, Hrsg. М. Mirković, Beograd 2005, 171, note 10). Најновије тумачење дала је Ђ. Тровабене, која сматра да речно божанство овде треба схватити као место одигравања митолошке сцене и то највероватније сједињавање Леде са Зевсом–Лабудом, које се десило на реци Еуроти (G. Trovabene, *Divinità e personificazioni fluviali nei pavimenti musivi tardo antichi: aspetti iconografici e variazioni semantiche*, u: Ниш и Византија III, Ниш 2005, 119–130).

Сл. 3. Триклинијум Виле са перистилом
(према: Р. Братанић, *Старинар* XIII,
1938, 202, сл. 3)

Fig. 3 - The triclinium of the villa with
peristyle (after: R. Bratanić, *Starinar* XIII,
1938, 202, fig. 3)

Сл. 4. Вила са перистилом,
северозападни трем, мозаик

Fig. 4 - The peristyle villa, the northwestern
porch, a mosaic

Сл. 5. Вила са перистилом, речно божанство (fluvius)

Fig. 5 - The peristyle villa, a river deity (fluvius)

Сл. 6. Вила са перистилом, просторија са апсидом, представа Медузе
 Fig. 6 - The peristyle villa, the room with an apse, a presentation of Medusa

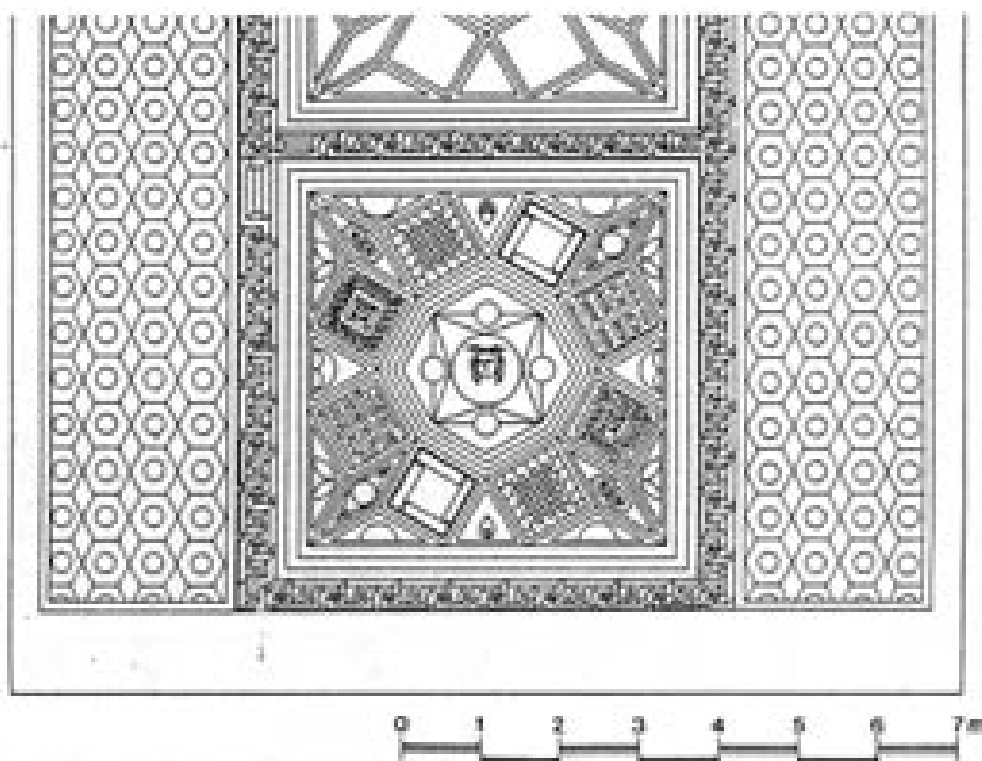
Просторија са апсидом у северозападном делу виле имала је мозаички под површине 287,50 м², подељен у две целине. У јужном, правоугаоном делу просторије налазио се тепих од ивичног поља састављеног од хексагона са уписаним круговима у средини, и претпостављамо, три поља са емблемама, од којих је само једно, најјужније, остало очувано, са представом главе Медузе, типа Хипнос-Сомнус, у медаљону (сл. 6, 7). О постојању другог, додуше оштећеног, поља са емблемом говори цртеж инжењера В. Ходановића из 1935. године,³ (сл. 8) као и технички снимак основе Р. Братанића 1938. године,⁴ када је мозаик највероватније и дислоциран, јер новим истраживањима 60-их година XX века није утврђено постојање мозаика на овом месту.⁵

Ходник између виле са перистилом и терми – Становницима и корисницима виле са перистилом биле су на располагању терме у северо-

³ Према: Петровић, П., Медијана. *Резиденција римских царева*, Београд 1994, 26, сл. 7.

⁴ Братанић, *Археолошка истраживања у Брзом Броду*, Старице XIII, 1938, 200, сл. 1.

⁵ Фотодокументација Археолошког института у Београду.

Сл. 7. Вила са перистилом, просторија са апсидом, реконструкција мозаика
(реконструкција Г. Цветковић-Томашевић)

Fig. 7 - The peristyle villa, the room with an apse, a mosaic reconstruction
(reconstructed by G. Cvetković-Tomašević)

западном делу комплекса, које су са вилом биле повезане дугачким ходником, са мозаичким подом површине око 100 м². Ходник је, судећи на основу једне фотографије која се данас чува у Народном музеју у Нишу, први пут истраживан 1935. године (сл. 9), потом затрпан, да би 2003. био поново у целини откривен. Нажалост, драгоцен подаци о времену коришћења просторије са мозаиком су због претходног прекопавања изгубљени. Али, на основу испитивања остатака архитектуре, могуће је утврдити да ходник припада млађој, II грађевинској фази Медијане, јер су испод мозаика откривени темељни делови једне старије грађевине.

Реч је о мозаику са једноставним мотивом рибље крљушти са стилизованим стабљикама биљака у средини, грубе израде од крупнијих камених коцкица беле, плаве и тамноцрвене боје. Овакав мотив се среће на мозаику у апсиди малог триклинијума, који је могао да буде предложак за израду мозаика у ходнику.

Терме (сл. 1, бр. 2) – Грађевина централног распореда просторија (сл. 10), имала је три просторије украшене мозаицима. У северној просторији

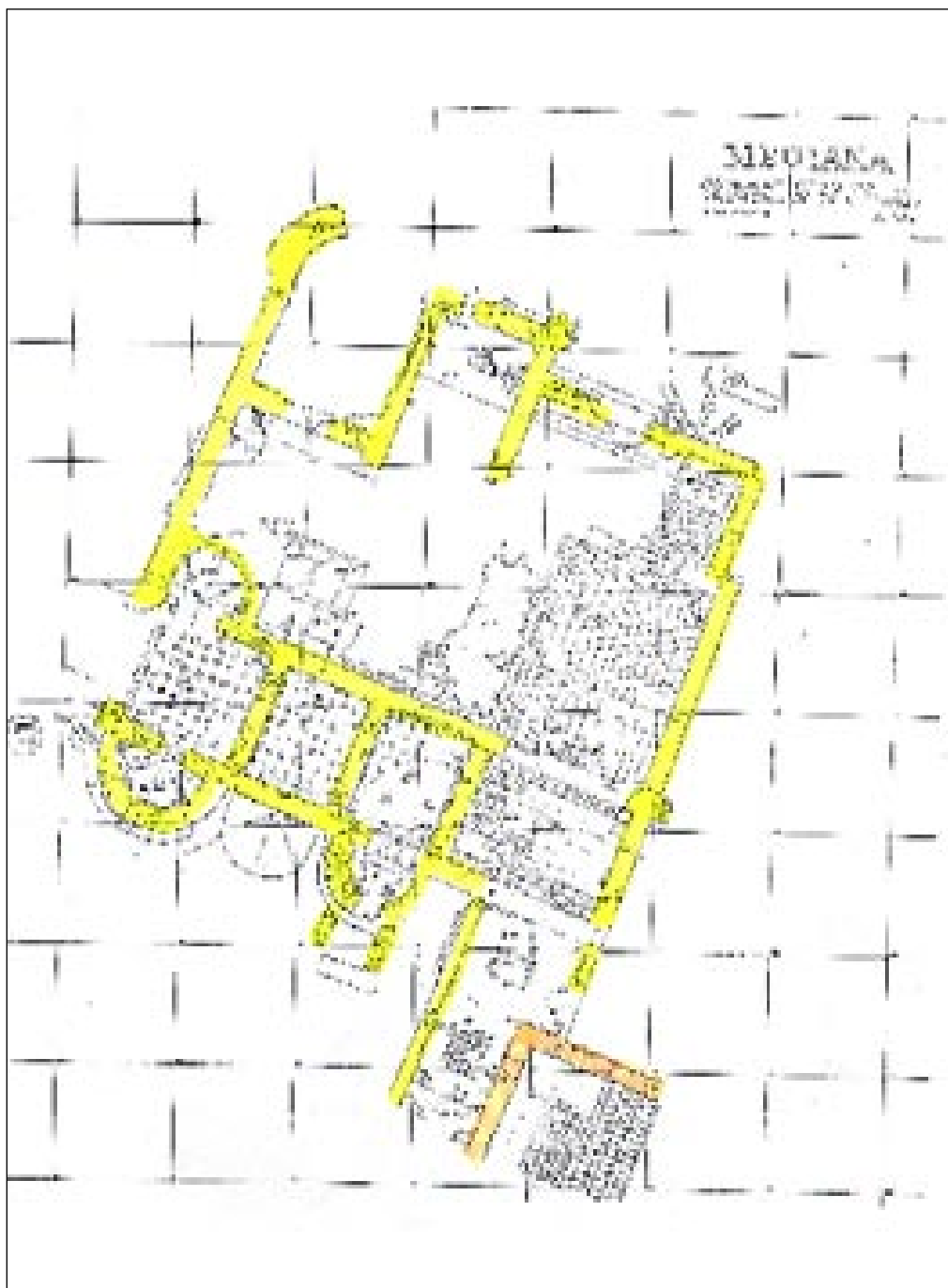
Сл. 8. Вила са перистилом, просторија са апсидом, ископавања 1935. године, цртеж инж. В. Ходановића (према: П. Петровић, *Медијана. Резиденција римских царева*, 1994, 26, сл. 7)

Fig. 8 - The peristyle villa, the room with an apse, excavations of 1935, the drawing of ing. V. Hodanović (after: P. Petrović, *Medijana. Rezidencija rimskih careva*, 1994, 26, fig. 7)

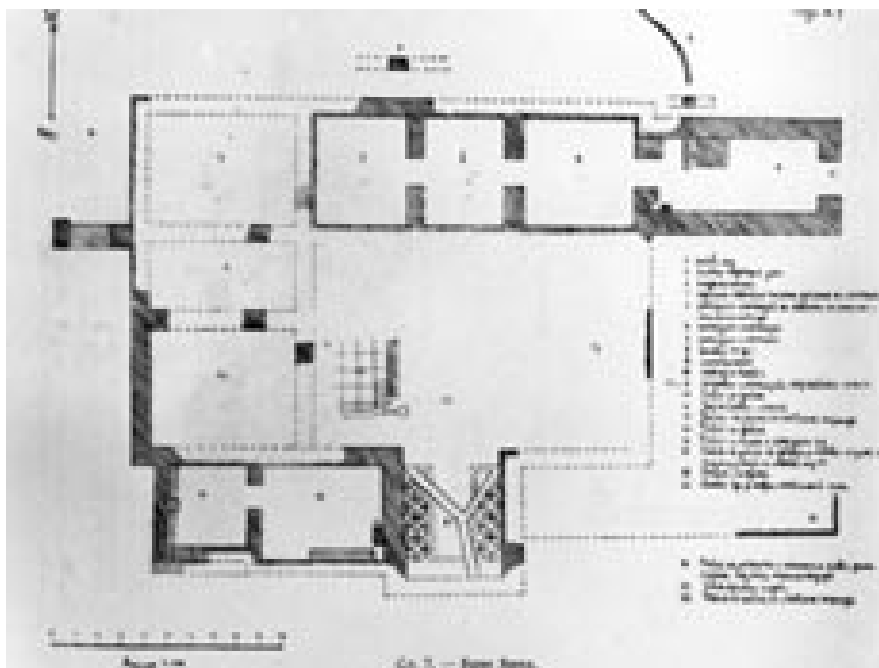
Сл. 9. Ходник са подним мозаиком између Виле са перистилом и терми, ископавања 30-их година XX века

Fig. 9 - The corridor with the floor mosaic between the peristyle villa and the thermae, the excavations of the 30s of the XX century

Сл. 10. Терме, основа, истраживања 1962. године

Fig. 10 - The Thermae, base, the research of 1962

Сл. 11. Терме, истраживања 1933. године (према: А. Оршић-Славетић, *Старинар* VIII–IX (1933–34), 308, сл. 7).

Fig. 11 - The Thermae, the research of 1933 (according to: A. Oršić-Slavetić, *Starinar* VIII–IX (1933–34), 308, fig. 7)

објекта (сл. 11), А. Оршић-Славетић је 1932. године открио два тепиха мозаика са кружним исечцима, између којих је био под од мермерних плоча, као и део мозаика у западном делу палестре са „једноставним мозаиком“.⁶ Даљим истраживањима констатовано је да се у југоисточном делу терми налази мозаик од шах-поља, као и површине са терацом од ломљеног мермера, које су конзервиране и остављене *in situ*. Малобројни археолошки налази новца указују на коришћење објекта у време Константина I, Констанса и Констанција II.⁷

Старија вила? између терми и Виле са перистилом – Приликом археолошких истраживања 2003. године непосредно уз западну ивицу Виле са перистилом, на око 2,00 м у правцу северозапада наишло се на југоисточни угао једне старије грађевине, очуване у темељном делу, са остатком пода, покривеног мозаиком. Од мозаика је видљив део ивичне бордуре и поља са хексагоном, од вишебојних камених и стаклених коцкица, различитих величина, који указују на луксузну израду и,

⁶ А. Оршић-Славетић, *нав. дело*, 305-306, сл. 7.

⁷ Налазе новца Константина I наводе Lj. Zotović, N. Petrović, P. Petrović, *Niš, Medijana, antičke terme*, *Arheološki pregled* 9, 1967, 100, док А. Оршић-Славетић, *нав. дело*, 306, помиње налазе новца Константина I, Констанса и Констанција II.

вероватно, репрезентативну улогу просторије. Нумизматичких налаза или другог хронолошки осетљивог материјала за датовање објекта није било. Истраживањима се дошло до открића да су пре постављања мозаика у малтерну подлогу зидови били оплаћивани мермерним или каменим плочама, које су остале очуване у зони сокла *in situ*. Објекат је у познијем периоду био девастиран, над мозаиком су констатовани остаци ватришта.

Вила са октогоном (сл. 1, бр. 5) – Објекат 100 м северно од комплекса виле са перистилом и економских зграда, иако делимично истражен, са извесном сигурношћу би могао да се атрибуира као луксузна вила, богато декорисана мермерним и каменим стубовима, оплатама, скулптурама и мозаичким подовима. Комплекс се састоји од коридора на јужној страни, са октогоналном просторијом са апсидом на крајњем западу, и стамбеног дела са апсидалном просторијом у североисточном делу. Комплекс употпуњује ограђено унутрашње двориште.

Први опис виле дао је Ф. Каниц који је забележио да је реч о „монументалном архитектонском објекту чија је основа осмоугаоног облика, са подним мозаиком и зидом дебљине 1,70м“.⁸ А. Оршић-Славетић је током 1932–33. године вршио ископавања октогоналне просторије, где је констатовао постојање „зидане округле плоче, размера 2,40 м, са олуком за воду“,⁹ односно зидане фонтане. Током новијих истраживања у апсидалном делу и са јужне стране октогона у шуту су налажени фрагменти мозаика, са коцкицама беле, плаве и црне боје. Овај простор је вероватно имао репрезентативни карактер, коришћен током летњих месеци. У североисточном делу комплекса, који је вероватно био стамбеног карактера, такође су се налазиле просторије украшене мозаичким подом, који је нажалост уништен орањем 70-их година XX века (сл. 12), тако да су само поједини трагови мозаика остали очувани. Реч је о мотиву издужених хексагона са Соломоновим чвором у средини, повезаних међусобно квадратним пољима. Овај мотив се појављује и у делу трема Виле са перистилом. Малобројни налази новца упућују на време коришћења Виле са октогоном у постконстантиновско доба (новац Констанција II).¹⁰

Вила са конхама и атријумом (сл. 1, бр. 14) – Током заштитних истраживања 1975. године на траси аутопута Ниш-Нишка Бања, откривени су остаци виле, чија је северна половина била уништена ранијом изградњом пута. Реч је о вили са три конхе и атријумом, укупне површине око 420 м² (сл. 13).¹¹ Само једна просторија објекта (јужна конха) имала је мозаички под, површине око 8 м², постављен у периоду обнове објекта, јер је приликом подизања мозаика утврђено постојање старијег пода од опека.¹² Мозаик се састоји од полукружног поља са зупцима, чија је унутрашњост

⁸ Ф. Каниц, *Србија. Земља и становништво*, Београд 1985, 174.

⁹ А. Оршић-Славетић, *нав. дело*, 306, сл. 8.

¹⁰ Љ. Зотовић, *Дневник истраживања 1980-1981 године*, Документација археолошког института Београд, необјављено. Аутор ископавања определио је објекат као „сакрални објекат А – баптистеријум“.

¹¹ Љ. Зотовић, *Medijana – Niš – zaštitni radovi na trasi puta*, *Arheološki pregled* 17, 1975, 75–77; П. Петровић, *нав. дело*, 52.

¹² Љ. Зотовић, *нав. дело*, 75.

Сл. 12. Вила са октогоном, уништени мозаик из источног дела виле

Fig. 12 - The villa with an octagon, a destroyed mosaic from the eastern part of the villa

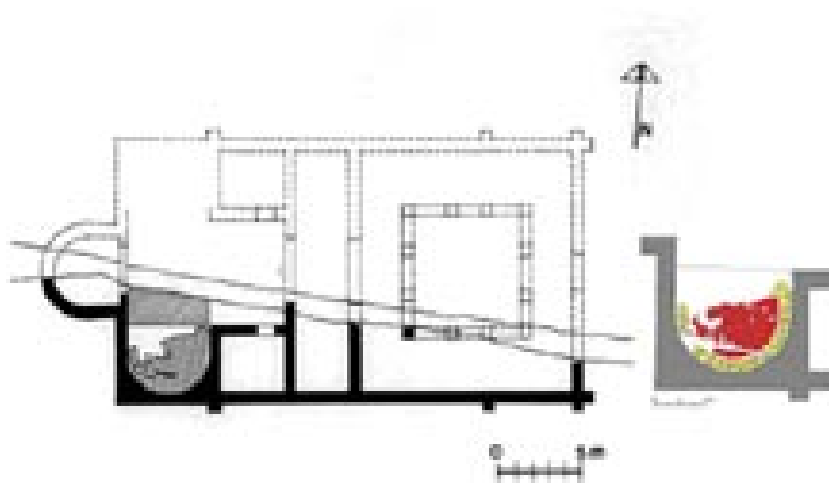
попуњена мрежом дијагоналних трака, које образују ромбове, и од спољне бордуре са стилизованим мотивом лозе. Мозаик је израђен од крупнијих камених коцкица беле, тамноплаве и црвене боје. Време коришћења објекта одређено је налазима новца Константина I, Константина II и Констанција II.¹³

„Војни логор“ – На благој падини Влашког брда, око 350 м јужно од Виле са перистилом, у кругу данашње Електронске индустрије, на месту старог општинског гробља, констатовани су остаци утврђења, о којима су писали Ф. Каниц и А. Оршић-Славетић.¹⁴ А. Оршић-Славетић је констатовао утврђење облика неправилног трапеза димензија 87,00 (с) x 70,00 (ј) x 110,00 (з) x 60,00 (и) м, дебљине бедема 1,50 м, са „великим зградама на источној страни“.¹⁵ Године 1980. констатовани су унутар бе-

¹³ Исто, 76.

¹⁴ Ф. Каниц, *нав. дело*, 174; А. Оршић-Славетић, *нав. дело*, 305.

¹⁵ А. Оршић-Славетић, *нав. дело*, 305.

Сл. 13. Вила са конхама и атријумом са детаљом мозаика (цртеж Г. Милошевић)

Fig. 13 - The villa with conchs and atrium, with a detail of the mosaic
(drawing by G. Milošević)

дема „остаци једне грађевине са уништеним мозаичким подом“.¹⁶ Аутори истраживања датују утврђење у доба Константина I,¹⁷ међутим, покретни налази који би поткрепили ову претпоставку, нажалост, недостају.

Ранохришћанска црква – Године 2000. откривени су остаци цркве с краја 4. века, која је у наосу имала мање мозаичко поље, са представом Христовог монограма.¹⁸ Мозаичке коцкице, беле, плаве и тамноцрвене боје биле су положене директно у танку малтерну подлогу. Мозаик је постављен на месту амбона.¹⁹ (сл. 14)

Мозаици Медијане пружају могућност њиховог сагледавања у хронолошком, функционалном и социјалном контексту. У погледу хронологије, постављање мозаичких подова одговара основним етапама развоја читавог насеља на Медијани. Најновијим проучавањима М. Васића, заснованим првенствено на анализи стратиграфије и нумизматичких налаза, утврђене су три основне фазе, које обухватају период од IV до прве половине V века.²⁰ Прва фаза почиње, према М. Васићу, након 317. године, највероватније од 319. године и траје до 330. године н.е.²¹ У том периоду су подигнуте виле, житнице и помоћне зграде. Око 330. године долази до рушења старих објеката и изградње нових (хоггеит, војничке бараке, вила

¹⁶ Љ. Зотовић, *Дневник истраживања 1980. године*, документација Археолошког института.

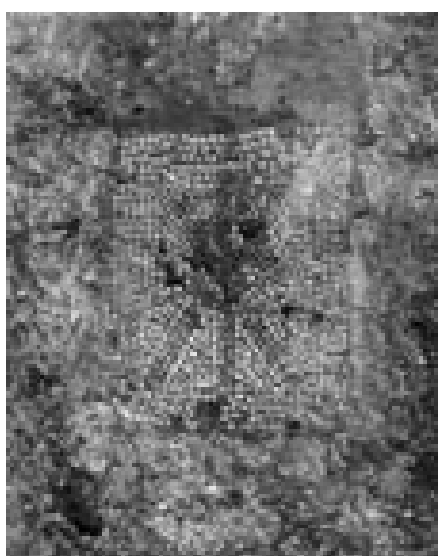
¹⁷ Исто; П. Петровић, *нав. дело*, 54.

¹⁸ М. Васић, *Хроника ископавања Медијане 2000–2002*, *Старинар* LIII–LIV (2003–2004), 2004, 290–291, сл. 4–5.

¹⁹ Исто, 290.

²⁰ М. Vasić, у: *Römische Städte und Festungen an der Donau*, 167–174.

²¹ Исто, 168–169.

Сл. 14. Ранохришћанска црква, основа и детаљ мозаика (према: М. Васић, *Старинар* LIII–LIV (2003–2004), 2004, 291, сл. 4–5).

Fig. 14 - The Early-Christian church, base and a mosaic detail (after: M. Vasić, *Starinar* LIII–LIV (2003–2004), 2004, 291, fig. 4–5)

тован на основу налаза новца на поду грађевине у последње деценије 4. века, односно након готских упада 378. године.

По страни остављамо неразјашњено питање хронологије мозаика из објекта унутар војног логора, али свакако да би могао да припада првој или, вероватније, другој фази медијанских мозаика.

На основу остатака архитектуре, покретних налаза, епиграфске грађе и историјских извора, на Медијани је могуће пратити живот представника

са перистилом). Фаза се завршава готским разарањима 378. године.²² Оптицај новца показује нарочито интензиван живот на Медијани у периоду 337–354. и у време владавине Јулијана Апостате. Након готских разарања долази до рурализације Медијане, која свој крај доживљава у најезди Хуна 441. године.²³

Сви до сада откривени подни мозаици у грађевинама на Медијани, могли би такође да се поделе у три основне фазе.

1. Првој фази припадају мозаик малог триклиннијума и мозаик из старије виле (?) између терми и Виле са перистилом. Према стилским карактеристикама мозаици ове фазе би могли да се датују у прве деценије 4. века, са јасним реминисценцијама на уметност позног 3. века. 2. У другој фази постављени су мозаици у Вили са перистилом, ходнику, термама, Вили са октогоном, Вили на са конхама и атријумом. Ова фаза би могла да се са извесном сигурношћу датује у доба Константинових наследника, Констанса (337–350) и Констанција II (337–361), дакле 40-их или 50-их година IV века, када је очигледно дошло до јачања економске моћи Медијане.

3. Представник треће фазе је мозаик из хришћанске цркве, да-

²² Исто, 169.

²³ Исто, нав. место; М. Васић, *Старинар* LIII–LIV (2003–2004), 2004, 290.

различитих социјалних група, од богатих грађана, представника градске и државне администрације и аристократије, пољопривредника и занатлија разних профила, у које су се убрајали и мозаичари са својим помоћницима, представника хришћанске цркве, војске, која је дуже или краће боравила на Медијани, до представника царског двора, као и самих царева, чије присуство касноантички извори педантно бележе.²⁴

Поједине грађевинске комплексе могуће је везати за одређене друштвене структуре. Припадници градске, локалне администрације и аристократије, могли би да буду власници и наручиоци мозаика из Виле са конхама и атријумом, док би наручиоци мозаика Виле са перистилом и терми могли да буду представници државне администрације. Вила са октогоном могла је да има резиденцијални карактер, тако да бисмо и њу везали за представнике виших државних класа, јер својом богатом декорацијом превазилази платежне могућности локалних богатих наручилаца. Једино неизвесно остаје питање мозаика из објекта *intra muros* на Влашком брду, да ли је у питању стан заповедника и привремено царско боравиште, али свакако захваљујући присуству одређених личности из војно-управне хијерархије било је богатије декорисано, што није чест случај кад је у питању војничка архитектура. Представници локалне хришћанске заједнице, у време економског пада Медијане након готског разарања 378. године, подигли су цркву мањих димензија и наручили постављање скромног мозаичког поља, које је могао да изради и један од локалних занатлија, за разлику од мозаика из осталих објеката, где су биле ангажоване веће групе уметника и занатлија из различитих мозаичких центара. Међутим, о овим темама моћи ће да се каже нешто више тек након детаљне анализе свих елемената заступљених на овим мозаицима. Оно што у овом тренутку може да се примети јесте чињеница да су на Медијани биле ангажоване две различите радионице, које су стајале под различитим стилско-уметничким утицајима. Мајстори групе која је поставила најстарије мозаике стоје под јаким западноцарским утицајима, могуће и да потичу из тих делова Царства, док је за рад на мозаицима 40-их и 50-их година IV века вероватно била ангажована група из источномедитеранских области.

Gordana Jeremić

MOSAICS OF MEDIANA – A STUDY

Probing and systematic scrutiny of the ancient settlement of Mediana near *Naissus* uncovered many private and economic buildings, as well as one Early-Christian church.

²⁴ П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш 1976, 36–43; Исти, *NAISSUS – задужбина цара Константина*, у: Римски царски градови и палате у Србији, Београд 1993, 57–81; Исти, *Медијана. Резиденција римских царева*, 22–23; М. Васић, *Боравци Константина I у Нишу*, Ниш и Византија I, Ниш 2003, 25–29.

According to the latest investigations, the entire settlement, together with its mosaic floors, can be dated to the period from the reign of Constantine (317/319) to the devastation by the Huns in 441. Floors with mosaics containing geometric, floral and figural motifs were stated in seven of the Mediana buildings. The oldest mosaics decorated the triclinium of the villa with a peristyle and the structure (older villa?) to the northwest from it. This phase could be dated to the age of Constantine (317/319-330). During the second phase which, judging by money circulation, reached its peak in the time of Constantine's successors in the 40s and 50s of the IV century, mosaics were laid in the villa with a peristyle, the *thermae*, the corridor that connected these two structures and in the triconchal villa with an atrium. In the ruralization period of Mediana, after it had been ravaged by the Goths in 378, a modest mosaic field with the Monogram of Christ was laid inside the smaller church, and it is considered the latest of the mosaic finds in this site.

The mosaics of Mediana were produced primarily by foreign craftsmen, and there are clear differences between the group that laid the oldest mosaics, which were made under a strong influence of the Western Empire, and the artisans of the later group that followed a distinct East-Mediterranean style. The modest mosaic in the Early-Christian church could have been laid by some of the local craftsmen, since its execution required little artistic skill.